

**ABDURRAHMÂN EL-BİSTÂMÎ VE XVI. YÜZYILDA
YAPILMIŞ BİR İLİMLER ANSİKLOPEDİSİ TERCÜMESİ:
TERCEME-İ KİTÂB-I FEVÂİHÜ'L-MİSKİYYE Fİ'L-
FEVÂTİHİ'L-MEKKİYYE**

Ömer YAĞMUR*

ÖZET

Fevâihü'l-Miskiyye *Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye*
Abdurrahmân el-Bistâmî'nin en önemli eserlerinden
biridir. Bistâmî Arapça olarak kaleme aldığı eserini
844/1440 tarihinde tamamlamıştır. Kitap, 978/1570
tarihinde *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-
Fevâtihi'l-Mekkiyye* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. İlimler
ansiklopedisi tarzında yazılan eserde yüzden fazla ilim
tanıtılmaktadır. Osmanlı sahasında bu türde kaleme
alınan ilk eserlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-
Miskiyye *Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye*, Bistâmî, İlimler
Ansiklopedisi.

**ABDURRAHMÂN EL-BİSTÂMÎ AND A TRANSLATION
OF AN ANSİKLOPEDIA WRITTEN IN XVIIth CENTURY:
TERCEME-İ KİTÂB-I FEVÂİHÜ'L-MİSKİYYE Fİ'L-
FEVÂTİHİ'L-MEKKİYYE**

ABSTRACT

Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye is one
of the most important works of Abdurrahmân el-Bistâmî.
He completed his work which he wrote in Arabic in
844/1440. It was translated into Turkish under the name
of *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-
Mekkiyye*. More than a hundred different sciences are
introduced in the work written in the style of science
encyclopaedia. One of the first works written in Ottoman
period.

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, yagmuromer@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

Key Words: Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye, Bistâmî, Science Encyclopaedia.

Giriş

Bu çalışmada el-Bistâmî'nin hayatına ve eserlerine kısaca değinilerek İstanbul'un fethi öncesi Osmanlı ilim ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan *Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (FM)* adlı eserin Türkçeye yapılan tercümesi hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Bistâmî, Hayatı ve Eserleri

Abdurrahmân b. Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Bistâmî Zeynüddîn el-Antakî Antakya'da doğmuştur.¹ Kaynaklarda doğum tarihi ve ailesi ile bilgilere rastlanmamaktadır. el-Hurûfî, en-Nahhâb², el-Antakî, el-Hanefî, el-Bistâmî lakaplarıyla anılmıştır. el-Hurûfî lakabını harflere muhtelif noktalar koymak suretiyle kelimelere muhtelif manalar vererek muammalar tertibindeki veya harfleri kabalistik tılsımlar ve vefkler tanzimindeki maharetinden dolayı³, el-Bistâmî ve el-Hanefî lakaplarını ise Hanefî mezhebine ve Bayezid-i Bistâmî tarikatine mensup olduğu için kullanmıştır.⁴

Bistâmî, ilköğrenimi tamamladıktan sonra kendisini hadis, tefsir, fıkıh, tarih, tasavvuf, hurûf ve vefk gibi ilimlerde geliştirmek amacıyla dönemin önemli ilim merkezlerine seyahat etti. Hadis, fıkıh, tefsir sahalarında âlim, *ilmü havâssi'l-hurûf*, *ilmü'l-vefk* konularında ârif olarak bilinmekteydi. Bunun yanında *ilmü'l-cifr* gibi gizli ilimlerin diğer sahalarında bilgi sahibi olan Bistâmî, döneminde

¹Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'ikü'n-Nu'mânîye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmânîye*, (Haz. Ahmed Subih Furat), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 46; Ömer Rıza Kahhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dımaşk, 1957, s. 184; Mecdî Mehmed Efendi, *Şaka'ik-i Numaniye ve Zeyilleri: Hadaiku's-şaka'ik*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 67; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâül'l-Müellîin ve Asaru'l-Musannifin*, C.I, MEB, İstanbul, 1961, s. 531; Carl Brockelmann, *GAL: Zweiter Band*, E. J. Brill, Leiden, 1949, s. 300.

² Carl Brockelmann, *GAL:Zweiter Supplementband*, E. J. Brill, Leiden, 1938, s.323.

³ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçök), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.18.

⁴ Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, s. 46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

havassu'l-hurûf konusundaki büyük tasarrufu ile tanınmaktaydı.⁵ Aynı zamanda tarih konularına ilgisi ile de meşhurdur. Bu nedenle Babinger, onu II.Murad devrinin (1421-1451) biricik tarihçisi olarak göstermektedir.⁶ Taşköprülüzâde ise *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde onun bildiği ilimleri saymanın mümkün olmadığını, birçok ilim dalında bilgisi ve mahareti olduğunu belirtir.⁷

Bistâmî, ilim merkezlerindeki tahsilinden sonra 811/1408-1409 tarihinde Anadolu'ya geldi.⁸ Bursa'ya yerleşerek burada kendisinden Arap dili ve edebiyatı ilimlerinde istifade ettiği Molla Fenârî ile tanıştı.⁹ Molla Fenârî, Molla Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh ve Şeyh Bedreddin Bistâmî'nin talebesi olarak ondan ders aldılar.¹⁰ Bursa'da, ilim adamlarına büyük değer veren II. Murad'ın ilgi ve teveccühünü kazanarak ona, aralarında **FM**'nin de olduğu bazı eserlerini sundu.

Bistâmî, eserlerini yalnızca Arapça olarak yazdı. Kaynaklarda kırkı aşkın eserinin olduğu zikredilmektedir. Çalışmamızda bu eserlerin tamamını vermek mümkün olmadığı için Bistâmî'ye atfedilen eserlerden bir kısmını vermekle yetineceğiz.¹¹ Bu eserlerden bazıları şunlardır:

Dürerü Elfâzü'l-Bülagâi ve Gurerü Elhâzi'l-Fusahâ: Bistâmî'nin küçük hacimli bir eseridir.

Dürreti'n-Nükkadi fî Rü'yeti'n-Nebiyyi fî Hayâli'r-Rukkad.

Dürretü Akdi'n-Nehr fî Esrâri Hizbi'l-Bahr lî-Ebi'l-Hasan: (Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 786/4).

Dürretü Fünûni'l-Küttâb ve Kurretü Uyûni'l-Hussâb: Dîvan musahibleri için kaleme alınmış bir matematik eseridir. Bu alanda yazılan ilk Osmanlı eseri özelliğini taşımaktadır.

Dürretü'l-Fâhire fî Sa'aâdeti'd-Dünyâ ve'l-Ahire: (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 1486/1, vr. 1b-21a).

⁵ İhsan Fazlıoğlu, "İlk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvânü's-safâ ve Abdurrahmân Bistâmî", *Divan İlmi Araştırmalar*, 1996/2, s.240.

⁶ Babinger, *a.g.e.*, s.17.

⁷ Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, s. 46.

⁸ Fazlıoğlu, *a.g.m.*, s.239.

⁹ Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰ Fazlıoğlu, *a.g.m.*, s.230.

¹¹ Bistâmî'nin diğer eserleri için bkz., Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, s.532; Ömer Rıza Kahhale, *a.g.e.*, s.184; Taşköprülüzâde, *a.g.e.*, s.46; Brockelmann, *Zweiter Band*, s. 300-301; Mustafa Çağrıcı, "Bistami", *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 219.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Dürretü Men Zahare bi'l-Garâib ve Etâ min Bahri Fütûhâtihî bih: (Nuruosmaniye, 2826, 26 vr.).

ed-Dâiretü'l-Cifrîye ale's-Şecereti'n-Numânîye fi'd-Devleti'l-Osmânîye: (Milli Kütüphane, 309/3, vr. 14b-16b).

ed-Dürer fi'l-Havâdis ve's-Siyer: 835/1431 yılında II.Murad'a sunulmuştur. İçerisinde 700/1300 yılına kadar yaşamış kimselerin ve olayların kronojik olarak anlatıldığı bir tarih kitabıdır. (Leiden, Üniversite Kütüphanesi, 769).

ed-Dürretü'n-Nâsiatü fi Keşfi Ulûmi'l-Cifri ve'l-Câmia: Kitap altı bölüm halinde düzenlenmiştir.

es-Sırru'l-Mahzun ve'l-İlmi'l-Mahzun: (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2954/4, vr. 69b-103b).

el-Âsâru'l-Fâhire fi Zikri Ulemâi's-Seneti'l-Zâhire.

el-Fark Beyne'l-Sihr ve İlmi'l-Hurûf: (Esad Efendi, 3704, 7 vr.)

el-Fevâ'idu's-Senîye ve'l-Ferâ'idu'l-Behiye : Muhyî'd-dîn Yahyâ ibn Şeref en-Nevevî'nin *Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lügât* adlı eserinin özetidir. (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2962/20, vr. 156a-165b).

el-İkdü'l-Manzûmü ve'd-Dürri'l-Mektûmü ve'n-Nakdü'l-Mahtûm: Hurûf ilmiyle ilgili bir eserdir.

el-Tevârîhu'l-Latîfetü ve'l-Âsâru'l-Acîbe: 835/1431-1432'de tamamlanmıştır.

Harâidü'l-Mülûk fi Ferâidi's-Sülûk: Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde faziletli olmanın yöneticilikteki önemi, ikinci bölümde Hızır ve İlyas hakkındaki rivayetlerde görülen çelişkinin giderilmesi üzerinde durulmuştur. Eser, Kadı Hızır b. İlyas'a (ö. 853/1449) ithaf edilmiştir.¹²

Fevâhirü'l-Nusûs ve Cevâhirü'l-Fusûs: (Hacı Selim Ağa, 739, 107 vr.; Nuruosmaniye, 2843/2, vr. 37a-177a).

Kâ'betü'l-Esrâri'z-Zâhireti ve Arafâtü'l-Envâri'l-Bâhire: İsimler ve harfler hakkında yazılmış kısa bir eserdir.

Kimyâ'ü's-Saâdeti'r-Rabbâniyye ve Simyâ'ü's-Siyâdeti'r-Rûhâniyye: Şeyh Ahmed b. Alî b. el-Bevnî'nin *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ* adlı eserinin Bistâmî tarafından 820/1417 yılında yapılan şerhidir. (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2963/3, vr. 123b-142b).

¹² Çağrıci, *a.g.m.*, s.218.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fî'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye: Kitap hakkında geniş bilgi aşağıda verilecektir.

Levâmiu Envâri'l-Kulûbi ve Cevâmiu Esrâri'l-Guyûb fî İlmi'l-Hurûf: Bistâmî'nin yüz eserden faydalanarak yazdığı ve harf ilminden bahsettiği bir risaledir.

Mebâcihü'l-Elbâb fî Menâhici İlmi'l-Hisâb: Matematik sahasında yazılmış bir eserdir.

Mecmâu'r-Resâil: (Nuruosmaniye, 4961/7).

Mefâtihu Esrâri's-Savni ve Mesâbîhu Envâri'l-Kevn.

Mefâtihu'l-Esrâri ve Mesâbîhu'l-Ekvâr: Beş bâbla sınırlanan eser, tarihlerden, olaylardan ve hikâyelerden bahsetmektedir. (Millet Kütüphanesi, 1310/2).

Menâhicü't-Teveşşül fî Mebâhici't-Teressül: Eser ilm-i hurûfla ilgilidir. Kırk altı “latîfe” halinde düzenlenmiştir. Her “latîfe”de birer sır incelenmiştir. (Esad Efendi, 3305, 89 vr.)

Miftâhu Ebvâbi's-Saâde.

Miftâhu Esrâri's-Saâdeti fî Âlemi'l-Gaybi ve's-Şehâde: 828 yılında tamamlanmıştır. Allah'ın isimlerinin gizli anlamlarını konu edinen eser mukaddime, iki “kitap” ve hâtimedden oluşur.

Miftâhu'l-Cifri'l-Câmi: *ed-Durrü'l-Munazzam fî's-Sırrı İsmi'l-A'zam* adıyla da bilinir. İlmü'l-cifr konusunda kaleme alınmıştır. (İstanbul Üniversitesi, AY, 6180; Süleymaniye, Ayasofya, 2812/3; Milli Kütüphane, 6098; Nuruosmaniye, 2814/3, 2812; Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 166, 110 vr.).

Nazmü's-Sülûk fî Tevârihi'l-Hulefâ ve'l-Mülûk: Hz. Peygamberden 806/1403 yılına kadar olan tarihî olayları özetleyen bir eserdir. (Ayasofya, 3503; Hâlet Efendi, 311).

Ravdatü'l-Ubbâdi fî Menâkibi's-Sûfiyyeti'z-Zühhâd.

Reşhu Uyûni'l-Hayât fî Şerhi Fünûni'l-Memât: (Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, 1204).

Reşhu Uyûni'l-Zevki fî Şerhi Fünûni's-Şevk: 842 yılında yazılmıştır.

Reşhu Ezvâki'l-Hikmeti'r-Rabbâniyyeti fî Şerhi Evkâti'l-Lem'ati'n-Nûrâniyye: Bu eser, Şeyh Şerefü'd-dîn Ahmed b. Alî Yûsuf el-Bevnî el-Kureşî'nin (öl.622/1225-1226) *El-Lem'atü'n-Nûrâniyyetü fî'l-Evrâdi'r-Rabbâniyye* adlı eserinin 841/1437-1438 yılında tamamlanan bir şerhidir. (Süleymaniye, Yenicami, 785).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Risâle fî Marifeti Havâsi Esmâullah: (Manisa İl Halk Kütüphanesi, 1446/2, vr. 64b-79b).

Risâletü fî Fâzîleti'z-Zikr ve Silsileti'n-Nakşibendiyye: (Nuruosmaniye, 4940/11).

Riyâsetü'l-Fazl fî Siyâseti'l-Adl.

Sayhatü'l-Bûm fî Hevâdisi'r-Rûm: Fetret devrini konu edinen bir kasîdedir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2841, vr. 95a-98a)

Şemsü'l-Âfâki fî İlmi'l-Hurûfi ve'l-Evfâk: Harf düzenine göre hazırlanmış hacimli bir eserdir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. (Süleymaniye, Hekimoğlu, 533; Hacı Selim Ağa, 527; Milli Kütüphane, 1005).

Tavzîh Menâhic el-Envâr ve Tenkîh Mebâhic el-Ezhâr: 839/1435 yılında tamamlanmıştır. Bu eserde haflerin noktalarına göre çeşitli manalar kazanan kelimelerden bahsedilmektedir. (Londra, Brit. Müzesi, *suppl.* 481, Rieu, *supplem.*, 289).

Vasfû'd-Devâi fî Keşfi Âfâti'l-Vebâ: Eser giriş, dört bâb ve bitiş kısımlarından oluşur. Osmanlı döneminde yazılmış ilk veba risalelerindenidir. (Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, 2811/44, vr. 260b-265b; Nuruosmaniye, 4940/10). Bistâmî daha sonra bu eseri genişleterek eserine *El-Ed'iyetü'l-Müntehabetü fî'l-Edviyeti'l-Mücerrebe* adını vermiştir. (Süleymaniye, Ayasofya, 377/3, vr. 51a-101b; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 144/2, 60/4, 4225/2; Nuruosmaniye, 2824/2, vr. 3b-19b; Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1599/6).

Zevâhiru'l-Fehûm fî Cevâhiri'l-Ulûm.

Bunların dışında Bistâmî'nin 840/1436'da tamamladığı ve Tâberî ve Cevherî'nin biyografyalarıyla nihayet bulan ve âlimlerin biyografyalarını toplayan bir eseri daha vardır.¹³ Bu adsız eser için Gotha, nu: 1738 (*Pertsch, Katal., III, 324*)'e bakılabilir.

Bistâmî, 858/1454 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı, Bursa'da Sa'dî tekkesindedir.¹⁴

¹³ Babinger, *a.g.e.*, s.19.

¹⁴ Babinger, *a.g.e.*, s.18.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye

Bistâmî'nin II.Murad'a ithaf ettiği **FM**, içerisinde yüz kırk beş ilmin tanıtıldığı ilimler ansiklopedisi (*mevzu'atü'l-ulûm*) tarzında kaleme alınmıştır.¹⁵ Bistâmî, 805/1402 yılında Mekke'de hazırlamaya başladığı eserini 844/1440 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁶

FM hakkında, Mecdî'nin "Bu kitâb-ı bedî'u't-tahrîr itmâm-pezîr olmayup gerçi mâh-ı nev gibi nâkıs ve nâ-tamâmdır. Ammâ cemâl-i bedî'îyle bedr-i kâmil gibi mükemmel olup gâyet hüsn ü berâ'atiyle mahbûbu'l-kulûbdur."¹⁷ ifadelerinden eserin tamamlanmadığı fakat bu haliyle dahi mükemmel olduğu anlaşılmaktadır. Babinger ise **FM**'yi hurûfilere ve mutasavvıflara göre yazılmış ve eksik kalmış tuhaf bir ilim ansiklopedisi olarak nitelendirmektedir.¹⁸ *Keşfü'z-Zunûn*'da ise "*El-Fevâiyih*'inde ilimlerin bir bölümünü anlattı, bu eserde yüz ilim miktarına ulaşınca kadar zamanın kulaklarının işitmediği az rastlanır ve enterasan bilgiler nakletti, bu eserde şeriat ve Arapça ilimlerin bölümlerini anlattı."¹⁹ denilmiştir.

Bistâmî'nin Arapça olarak kaleme aldığı bu önemli eserin yurt dışında birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁰ Yurt içindeki kütüphanelerde de otuza yakın yazma nüshası mevcuttur. Eserin yurt içinde bulunduğu bazı kütüphaneler ile arşiv numaraları şöyledir:

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 744; Manisa İl Halk Kütüphanesi, 1470, 4963; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 3000; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2519, 2520; Millet Kütüphanesi, 1501; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 688; Hafîd, 320; Ayasofya, 4160; Zeytinoglu İlçe Halk Kütüphanesi, 265.

Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye

Bistâmî'nin en önemli eseri olan **FM**, *Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye Fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye (TFM)* adıyla II. Selim devrinde Türkçeye çevrilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Yeni Yazmalar Bölümü, 1806 numaraya kayıtlıdır. Eser harekeli nesihle yazılmış olup miklepli ve şemseli kahverengi cilt içerisindedir.

¹⁵ Mecdî, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁶ Mecdî, *a.g.e.*, s. 68; Brockelman, *Zweiter Band*, s. 300.

¹⁷ Mecdî, *a.g.e.*, s. 68-69.

¹⁸ Babinger, *a.g.e.*, s.19.

¹⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, (Çev. Rüştü Balcı), C. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.1524.

²⁰ Yurt dışında bulunan nüshaları için ise bkz., Brockelmann, *Zweiter Supplementband*, s.324.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Boyutları 265-170 mm olan eserin her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. 132 varaktan oluşan **TFM**, **FM**'nin bilinen tek Türkçe nüshasıdır.

TFM'nin mukaddimesinde mütercim, eseri tercüme etme nedenini başından geçen bir olaya bağlar. Bu olaya göre mütercim gayb âleminden bir ses işitir. O ses, kendisinden insanlara örnek olabilecek bir eser yazmasını ister. Mütercim ise içinde bulunduğu zamanda böyle eserlerin kabul görmediğinden yakınır. Gayb âleminden gelen ses *ilm-i ledün*'de bir deniz olan **FM**'nin Arapça olması nedeniyle *diyâr-ı Rûm âşıkları*'nın ondan faydalanamadığını söyleyerek kendisinden bunu Türkçeye tercüme etmesini ister. Mütercim, kendi ifadeleriyle bu olayı aşağıdaki gibi anlatır:

2a/2-2b/13

Küşe-i ferâgatde tüşe-i kanâ'at ihtiyâr idüp gâvgây-ı 'âlemden ve dağdağa-i benî âdemden fâriğ u âzâde yürürken nâ-gâh mübeşşir-i 'âlem-i gâyıbdan güş-i câna bir hıtâb-ı müsteţâb ve bir cevâb-ı meserret-meâb irişdi ki: "İy yâr, şahîfe-i rûzigârda bir yâdigâr şebit eyle ki senden ehl-i hâke enmûzec ola." Ben didüm ki: "Bende ne kudret vardır ki bu kadar ehl-i ma'ârif arasında tekellüm idüp bir niçe bâb u faşıl tertîb idüp halk-ı zamân içinde maqbûl-i tıbâ' ola. Huşûsâ ki halk-ı 'âlem şimdi bir hâle varmışdur ki ne ehl-i ma'ârifte ragbet ve ne erbâb-ı sa'âdetde himmet kalmışdur. Ekşer-i nâs har-ı 'İsâ'dan ve ne Fir'avn-ı Mûsâ'dan teşhîş itmezler. Cümle şüret-bîn ü zâhir perestelerdür. Biñ kitâb-ı hikmet-amîz ve hıtâb-ı 'ibret-engîzi bir pula almazlar. Lâ-cerem bunuñ gibi zamânda nice izhâr-ı kemâl müyesserdür ki halkuñ her biri zü-fünûn-i 'âlem giçüp beş beyte mâlik olan nazîre dimek ister. Penc gence ve Gülistân okıyanlar Firdevsiyye giçinürler hem pence. Çün inşâf u intişâf gitdi. Dağâyık-ı ahvâlden ve hağâyık-ı esrârdan bir bâb fetih itseler küfre? nisbet iderler. Huşûsâ fuhûl-i ricâl şahîfe-i rûzigârda her fenden ol kadar yâdigârlar komışlardur ki şimdi zamâneye bunuñ gibi bir nesne getürmek böstancıya tarhûn şatmak gibidür." Yine ol yâr-ı cân didi ki: "Egerçi her zamânda ehl-i ma'ârifden rûzigârda yâdigârlar çok konmuş. Fe'emmâ Kitâb-ı Fevâyih-ı Miskiyye ki Şeyh 'Abdu'r-rahmâni'bn-i Muhammedi'bn-i 'Alî ki Şeyh Muhye'd-dîni'l-'Arabî'nüñ Futûhât-ı Mekkiye'sinden telhîş olunmuş, 'ilm-i ledünde bir baħr-ı zâhir ve bir ebr-i mâtır ve bir ravza-i cennet-i me'âşirdür ki rıyâh-ı 'ıtırâ ki câna şafâ ve cinâna cilâ virür. Egerçi bir cemâl-i pür-kemâldür. Fe'emmâ libâs-ı 'Arab-ıla müzeyyen olmağ-ıla diyâr-ı Rûm

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

‘âşıkları ol maḥbûb-ı ma‘nevîniñ müşahedesinden
 ‘âcizlerdür. Şöyle ki anı lisân-ı Türk-ile terceme idüp ḳabâ-yı
 ‘Arabî geydirüp dîbâ-i Rûmı geydiresin. Şek yokdur ki bu
 diyâr ṭâlibleri dahı aña vâşıl ve murâdları bilâ-te‘ab ḥâşıl
 olurdu.”

Yukarıdaki satırlarda dikkat çeken bir husus da **TMF**’nin Muhiddîn-i Arabî’nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*’sinin bir telhisi yani özeti olduğunun belirtilmesidir. Bistâmî’nin **TMF**’de hicrî I. ve IX. yüzyıl arasında geçen tarihî olaylar hakkında verdiği (37a-57a) bilgiler ve Muhiddîn-i Arabî’nin hicrî 638 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında bunun mümkün olamayacağı görülmektedir. Ancak Bistâmî’nin eserini yazarken kendisi gibi ilmin birçok alanında eserler veren ve özellikle vahdet-i vücûd felsefesini ortaya atıp onu sistemleştiren Arabî’nin fikirlerinden etkilendiği düşünülebilir.

TMF’nin mütercimi belli değildir. Kitabın mukaddimesinde geçen ifadelerden, II. Selim devri saray görevlilerinden Odabaşı Mustafa Ağa’nın isteğiyle bir dizi tercüme faaliyeti neticesinde *Şir‘atü’l-İslâm*, *Ma‘arifnâme*, *İhtiyârname*, *Sırr-ı Masûn*, *Mukaddime-i Uklüdü*, *Keşf-i Hakâyık* adlı eserlerle birlikte tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

3a/5-3b/11

Şâhib-ḳırân-ı zamân ve bâ‘iş-i emn ü emân ve vâriş-
 i milk-i Süleymân zıll-i yezdân ber-güzîde-i ‘Osmâniyân
 Sultân Selim Ḥâni’nb-i Sultân Süleymân Ḥân ebed’d-allâhu
 devlete ve neşera fi’l-‘âlemîne râyât-ı nuşret ḥâzretlerinüñ
 ḥuddâm-ı kirâmlarından Odabaşı Muştafâ Ağa ki ḳalb-i rüşeni
 bir baḥr-ı zâḥir ve keff-i zer-efşânı bir ebr-i ḳâṭırdur, dâ’imâ
 nazargâh-ı cemâl-i Hudâ ola nâm-ı şerîfi-y-ile ihtitâm bulmuş
 bir niçe mu‘teber kitâblar terceme olunup maḳbûl-i ḥâṭır-ı
 şerîfleri olmuş idi. Evvelâ Şir‘atü’l-İslâm ki ‘ilmi şer‘atde ve
 vazâyîf-i ṭarîkatda beyne’l-enâm meşhûr ve mu‘teberdür.
 İkinci Ma‘arif-nâme ki sultânu’ṭ-ṭarîkati burhânü’l-ḥâḳîḳati
 celâlü’l-milleti ve’l-dîni ḥulefâsından bir rüşen-nihâduñ te’lîfi
 ve bir şâhib-beyânüñ taşnîfidür. Üçüncü zübde-i erbâb-ı ṭarîkat
 ve ḳıdve-i aşḫâb-ı ḥâḳîḳat çeşm-i rüşen-‘âlem ve ‘ıṭırsâ-yı
 cân-ı benî Âdem Ḥâzret-i Şeyḥ ‘Atṭâr ‘aleyhi rahmetül-ğaffâr
 ḥâzretlerinüñ İhtiyâr-nâme’sidür ki vâridât-ı ‘âlem-i gaybdan
 vâḳi‘ olan anda deric ḳılınmışıdır. Dördüncü muḳtedâ-yı ehl-i
 zâḥir u bâṭın u muḳaddem u menâzil u mevâṭın ḥucetü’l-
 İslâm burhânü’l-aḳvâm Ebu Hâmid İmâm Muḥammed-i

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Ġazzālî hâzretlerinüñ Sırr-ı Maşûn'ıdır ki 'ilm-i hurûfda sihr-i âşâr ve hikmet-dişârdur, netîce-i 'ulûmdur. Beşinci 'ilm-i hendeseden Muḡaddime-i Uḡlîdüs'dür. Altıncı ḡurrat-ı 'ayn-ı taḡḡik 'aynü'l-ḡuzât Hemedânî hâzretlerinüñ Keşf-i Ḥaḡâyık'ıdır. Pes bu kitâb-ı fâyıḡ ve ḡitâb-ı râyıḡ daḡı anlaruñ nâm-ı şerîfi-le maḡtûm ḡılındı. Tâ ki bu yidi necm-i neyyir felek-i vucûdda dâyir olduḡca anlaruñ nâm-ı şerîfi ke's-şemsi fi'd-ḡuḡâ meşhûr-ı âfâk ola.

Aşağıdaki ifadelerden eserin 978/1570 tarihinde tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

100b/5-6

Mütercim-i kitâb eydür: "Bu dürr-i nefis tercüme olunduḡı târiḡde zamân ḡoḡuz yüz yitmiş sekize irişmiş idi."

TMF, Alemşâh b. Abdüsselâm tarafından istinsah edilmiştir. Eserin son varaḡında istinsah tarihi 980/1572 olarak verilmektedir.

132b/2-9

Vallâhu a'lemu biḡaḡıḡati'l-ḡâlî ve ileyhi'l-merci' u ve'l-me'âlu, vallâhu yeḡûlu'l-Ḥaḡḡa ve yehdî men yeşâ'u ilâ şırâḡın müstaḡim leḡadi'sterâḡa'l-ḡalemü min terḡîmi hâzihi'n-nüşḡati'l-eniḡati ve tersîmihâḡike'l-mecelleti'l-veşîḡati bi-yedi ed'afi 'ibâdi'llahi cirmen ve aḡvâhum zenben ve cürmen 'Alemşâhi'bn-i 'Abdu's-selâmi 'afa 'anhume'l-melikü'l-'allâmu yevme'l-ḡâmîsi vaḡte'd-ḡaḡveti'l-kübrâ 'alâ mâ veffeḡahu'llahu Te'âlâ fi 'işrine şehr-i zi'l-ḡicceḡi'l-mübâreḡeti min şuhûr-i sene şemânine ve tis'ami'e min hicreti men hüve'l-meb'ûşü ilâ ḡâḡbeti'l-fi'eti.

Bugüne kadar bazı kaynaklarda **TMF**'nin tercüme tarihi olarak verilen 980/1572 tarihinin aslında eserin istinsah tarihi olduḡu yukarıdaki satırlarda açıkḡa görülmektedir.

TFM, ansiklopedik tarzda bir eser olması nedeniyle içerisinde pek çok konu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Dinî ve tasavvufî konuların yanı sıra ilm-i hurûf, tarih ve coḡrafyaya da geniş yer verilmiştir.

Eserin 3b-19a varakları arasında Besmele'nin ve Fatiha suresinin faziletleri anlatılır. Arş, Kürsî ve felekler hakkında bilgiler verilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

19a-57a varakları arasında Bistâmî ağırlıklı olarak tarihî konuları işler. Bu bölümde dünyanın yaşıyla ilgili hesaplamalar ve Arabî, Rumî, Kıbtî, Garbî aylar hakkında bilgiler verilir. Ardından Kur'an'da geçen peygamberlere kısaca değinilerek âhir zamanda gelişecek olaylardan bahsedilir. 37b-57a varakları arasında hicrî I. ve IX. yüzyıllar arasında yaşamış din büyüklerinin isimleri, yaşamlarına ait hikâyelerden kesitler verilerek nakledilir. Ayrıca Bistâmî bu bölümde, Selçuklu tarihi ile ilgili verdiği bilgilerin yanında dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Moğol istilasının sebepleri ve sonuçları üzerinde de durur.

60b -66b varakları arasında dinî-tasavvufî konulara yer verilir. Ölüm çeşitlerinden, nefisten ve tasavvufî mertebelerden bahsedilir. Bistâmî, 66b-72b'de ise coğrafî konuları işler. 72b-76a'da sultanların halkına nasıl davranması gerektiği hakkında bilgiler verir.

İlm-i hurûf'ta da bilgisi olan Bistâmî 78b-80b varakları arasında Arap, Süryânî, Moğol, Yunan, Kıbtî, İbrânî, Fars alfabeleri hakkında bilgiler vermiştir. 79a ve 80b'de bu harfleri gösteren bir cetvel oluşturmuştur.

81a'dan eserin sonuna kadar olan bölümde ise yine dînî-tasavvufî konulara, bu konulara ait ıstılahların açıklamalarına ve bazı mutasavvıfların menkabelerine yer verilmiştir.

TFM, yirmi üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar aşağıdaki gibidir:

Haze'l-bābu fî beyāni'l-Besmeleti ve esrār-ı me' ānîhā

Haze'l-bābu fî'l-ḥamdeleti ve beyānu esrārihā

Haze'l-bābu fî ma' rifet-i bûd-i devereti'l- 'Arşı vemā fihî mine'l-esrāri'l-cāmî' ati ve'l-umûri'l-lāmi' ati

Hazel'-bābu fî me' ānî-i rūḥāniyye ve mebānî-i cismāniyye

Haze'l-bābu fî ma' rifeti ābā'ine'l- 'ulviyāti vü ümmehātine's-süfliyāti

Haze'l-bābu fî beyān-ı arzî'l-ḥaḳîḳati

Haze'l-bābu fî'l-ervāḫi'l-māriciyyeti'n-nāriyeti

Haze'l-bābu fî beyāni't-tevārîḫ

Haze'l-bāb fî beyān-ı aḫbārî'l-enbiyā

Haze'l-bāb fî ḫurūcu'l-Mehdiyyi ve nüzül-i 'İsā ve fetḫ-i Ḳoştantaniyye'l- 'uzmā ve Rūmiyye'l-kübrā

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Hāze'l-bābu fī ma' nā hāze'l-ḥadīsi: “İnne'llahe yeb' aṣu lihāzi'l-ümmeti 'alā re'si külli mi'eti senetin yüceddidü lehā dīnehā.”

Hāze'l-bābu fī beyāni'l-mevtāti'l-erba' i

Hāze'l-bābu fī beyāni'l-eḳālīmi ve'l-buldāni

Hāze'l-bābu fī aḥvāli'l-mülūki

Bāb-ı ḥāmis-i ' aṣara: Aḳlām beyānında

Hāze'l-bābu fī ṣerḥ-i ismi'l-a' zam

Hāze'l-bābu fī ḥaḳāyīḳ-ı Lā ilāhe illā'llahu

Hāze'l-bābu fīmā yute' allaḳu bi'r-ru'yā

Bābu fī ma' rifeti ru'yeti'llahi fi'l-āḫıratı

Bābu fī ma' rifeti'l-bid' atı ve'r-reddi 'alā ehli'r-riyā' i ve's-süm' atı

Hāze'l-bābu fī beyān-ı ' aḳıdeti's-şüfiyyeti ve ' ulemā' i's-sādetel-ḫırafıyyeti

Hāze'l-bābu fi'l-farıḳ-ı beyne'l-evliyā' i'r-raḥmāni ve evliyā' i-ş-şeyḫāni

Hāze'l-bābu fī ma' rifeti'l-meşāyihı'l-mürşidīn

TFM, kelime kadrosu yönüyle ağır ve ağıdalı bir üsluba sahiptir. Klâsik Osmanlı Türkçesi metni olması ve özellikle de ilmî muhite hitap etmesi gibi sebeplerle eserdeki Arapça kelimeler önemli bir yekûn tutmaktadır.

Bir diğer husus ise eserde Eski Türkiye Türkçesinde düzensiz olan dudak uyumlarının Klâsik Osmanlı Türkçesinde uyum sürecine girmeye başladığını gösteren kelimelerin bulunmasıdır. Birçok kelimenin metinde bazen iki bazen ikiden fazla imla ile yazıldığı görülmektedir:

bulın- (11b/14), *bulun-* (79b/9); *buyır-* (81b/14), *buyur-* (5a/3); *büyi-* (30b/5), *büyü-* (15b/1); *bölik* (86a/3), *bölük* (36a/5); *demür* (72a/15), *demir* (72a/14), *temir* (16b/2), *temür* (29a/15) vb.

Çoklu imla örnekleri alıntı kelimelerde de görülmektedir:

Cingiz (52a/13), *Çingiz* (52a/6); *emir* (2b/14), *emr* (61b/14); *fâşıl* (21b/14), *fâşl* (21b/7); ' *uzuv* (100a/11), ' *uzv* (103a/15); *zikir* (4b/10), *zıkr* (4b/12) vb.²¹

²¹ Eserin imla özellikleri, eseri tanıtan bu yazıdan ayrı olarak yeni bir yazıda ele alınacağı için burada az sayıda örnekle yetinilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Sonuç

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız eser, konu itibarıyla İstanbul'un fethi öncesi Osmanlı ilim ve kültür hayatına ışık tutacak mahiyettedir. Tarihçi yönüyle de bilinen Bistâmî'nin Türk İslam tarihi ile ilgili verdiği bilgiler bizim için önem taşımaktadır. Bistâmî yaşadığı dönemin önemli ilim adamlarından biridir. Anadolu'da ve İslam coğrafyasında birçok ilim ve kültür merkezini gezmiştir. Hurûfi-tasavvufî dünya görüşüne sahip olan Bistâmî'nin gezdiği yerlerde bu görüşünü yayma gayreti olduğu düşünülebilir. Özellikle Şeyh Bedreddin ile ilgisi dikkat çekicidir. Onun, Şeyh Bedreddin'in görüşleri üzerinde nasıl bir etki bıraktığı ise cevaplandırılmayı bekleyen sorulardan biridir.

FM, Osmanlı sahasında ilimler ansiklopedisi (*mevzu'at'ul-ulûm*) tarzında yazılan ilk eserlerden biridir. Yukarıda tanıttığımız **TMF** ise Klâsik Osmanlı Türkçesi dil özelliklerini yansıtmaktadır. Eserde, çoğu Türkçe kelime gelişmeli şekilleri ile bir arada kullanılmıştır. Aynı durum alıntı kelimelerde de mevcuttur. Standart dilin henüz oluşmadığı bu dönem için bu çoklu şekiller doğal karşılanmalıdır.

KAYNAKÇA

- BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, MEB, İstanbul, 1961.
- BROCKELMANN, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur: Zweiter Band*, E. J. Brill, Leiden, 1949.
- _____, *Geschichte Der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband*, E. J. Brill, Leiden, 1938.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Bistami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 218-219.
- FAZLIOĞLU, İhsan, "İlk dönem Osmanlı ilim ve kültür hayatında İhvânu's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî", *Divan İlmi Araştırmalar*, 1996/2, s.229-240.
- _____, <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/>
- Abdurrahman Bistâmî (SGT: 20.04.2009).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- KAHHALE, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, C. IV, Dımaşk, 1957.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, (Çev. Rüştü Balcı), C. I-V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku's-şakaik*, C. I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Taşköprülüzâde, *Eş-Şekâ'iku'n-Nu'mânîye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmânîye*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

Turkish Studies

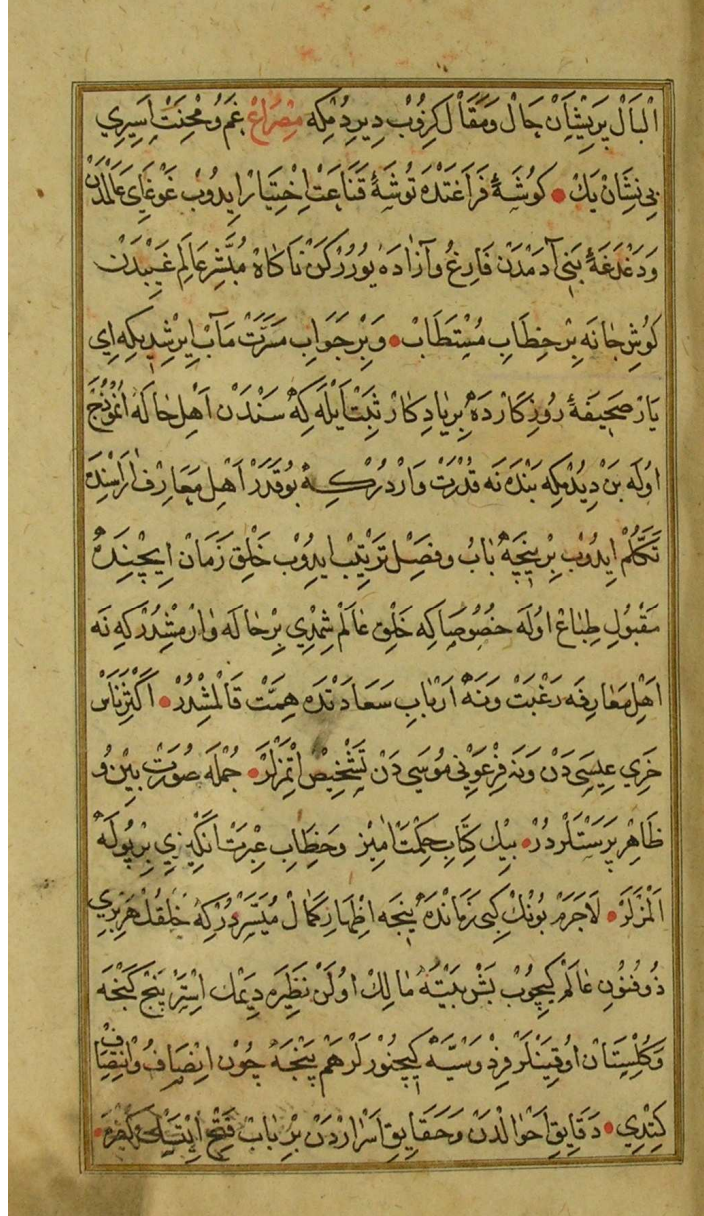
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Metinden örnekler:

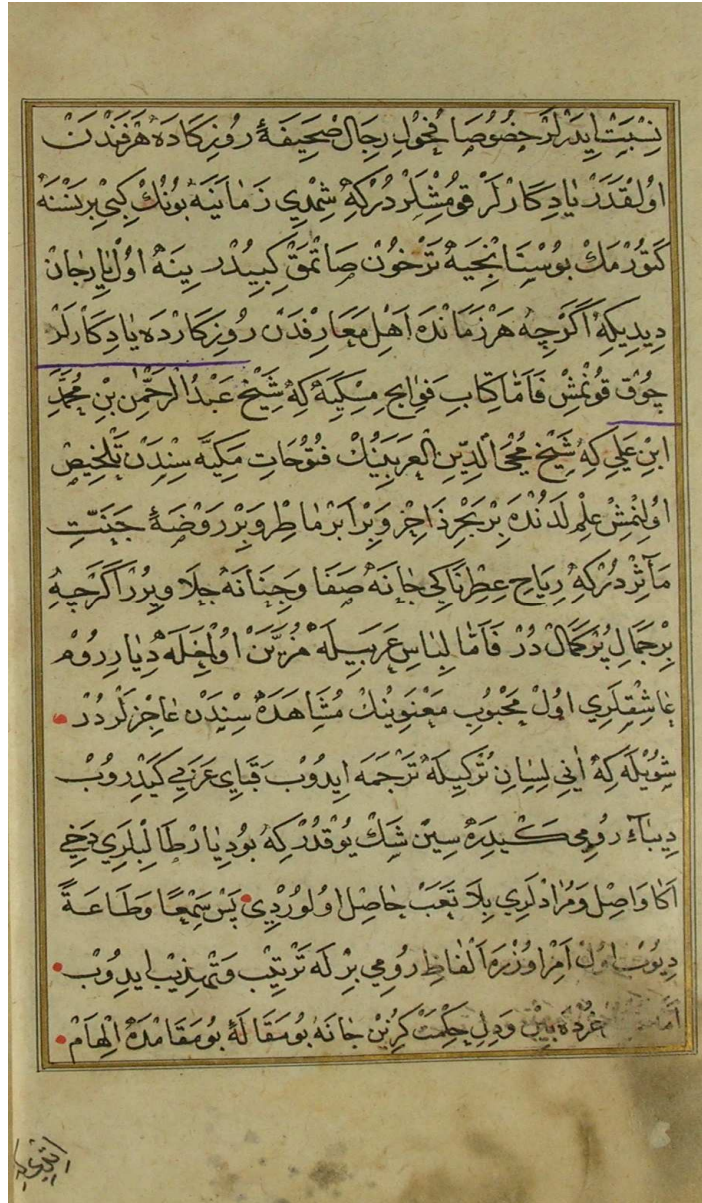
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009